

संपादकीय...

साधन की अडथळा?

'ते' कोणी तरी आपल्यापेक्षा कमी आहेत या भेदभावकारक भावनेचे मूळच जिज्ञासा नाकारण्यात आणि जी काही आहे ती घडी सांभाळण्यात असते.. आठवडाभर एखाद्याच बातमीची चर्चा प्रसाराध्यात्मतून अधिक चालते, तेव्हा ती बातमी धक्कादायक वगैरे असतेच पण तिचे परिणामही दूरगामी असतात. हेच अमेरिकेत घडले. आपल्या 'आरक्षण धोरण'शी थोडेफार साम्य असलेले आणि अमेरिकी कृष्णवर्णीयांना विद्यापीठांत प्रवेश अथवा सरकारी सेवांमध्ये प्राधान्य देणारे 'अफॅर्मेटिव्ह अक्शन' अर्थात सकारात्मक कृतीचे धोरण 'राज्यघटनेशी विसंगत, म्हणून अवैध' असल्याचा निकाल २९ जून रोजी अमेरिकी सुप्रीम कोर्टाने दिला. म्हणजे थोडक्यात, आरक्षण सरसकट रद्दच. अर्थातकालून अधिक काळ अमलात असणारे धोरण पालटून टाकण्याचा निर्णयानंतर जितकी उलटसुलट चर्चा कोणत्याही देशात घडेल, तितकी ती अमेरिकेतही घडते आहे. अर्थातच, हे धोरण असावे की नसावे हा त्या देशाचा अंतर्गत प्रश्न आहे. पण समतावादी समाजनिर्मितीसाठी सामाजिक उन्नतीचे ध्येय वैश्विक आहे आणि त्याला देशकालाची बंधने नसतात. जितक्या समाज समतावादी नसतो तिथे लोकशाहीदेखील हरते. हेही त्रिकालाबाधित सत्य. त्यामुळे अमेरिकेत कोणत्या प्रकारे आणि कोणत्या आधारावर या धोरणाला अवैध ठरवले जाते आहे, हे पडताळून पाहणे सर्वदूरच्या लोकशाहीवाद्यांचे कर्तव्य ठरते.

हे कर्तव्य बजावण्यासाठी अमेरिकेकडे पाहण्यापूर्वी आधी आपल्याकडल्या ताज्या बातमीकडे लक्ष दिले, तर आपल्यात आणि अमेरिकेत काय फरक आहे हेही कळेल. अनुचित जाती-जमातीच्या विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण घेतांनाही जो जातिमूळक भेदभाव सोसावा लागतो त्याला आळा घालण्यासाठी तुम्ही काय करणार, अशी विचारणा भारताच्या सरन्यायाधीशांनी विद्यापीठ अनुदान आयोगाला केली आहे. या संदर्भात पायल तडवी, रोहित वेमुला यांच्या आत्महत्यांचा उल्लेख भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने अधिकृतपणे केलेला आहे. त्या उल्लेखामुळे 'रोहित वेमुला दलित नव्हताच' इथपासूनच्या कातडीबचाऊ सत्यापनासाठी चपराक मिळाली आहे. कातडीबचाऊ युक्तिवाद करण्याची वेळ येते, याचे कारण 'भेदभाव कशाला कोण करेल.', 'आम्ही जातपात मानत नाही.', अशा फसव्या विधानांमध्ये दडलेले असते. ही अशी विधाने स्वतःला, स्वतःपुरती कितीही खरी वाटत असली, तरीदेखील समोवतालच्या सामाजिक वास्तवामुळे ती फसवीच असल्याचे वारंवार उघड होत असते. त्या वास्तवाकडे डोळेझाक करणे, हा वैचारिक कोडोपणा ठरतो.

असाच वैचारिक कोडोपणा अमेरिकी सुप्रीम कोर्टाच्या निर्णयातून दिसतो, हे सांगायला कुणा टीकाकारांचे हवाले देण्याचीही गरज नाही. 'वांशिक

(काळे आणि गोरे हा) भेद नाहीसा करायचा असेल तर तो सर्वत्र सरसकट नाहीसाच व्हायला हवा' असे वक्तव्य पाहाता अगदी आदर्शवादी वाटणारे विधान अमेरिकी चीफ जस्टिस जॉन रॉबर्ट यॉर्नो केलं. पण अमेरिकी पोलिसांनी निव्वळ संशयावरून कृष्णवर्णीयांच्या केलेल्या हत्या, अनेक अमेरिकी राज्यांत आजही कृष्णवर्णीयांना मिळणारे दुय्यम स्थान आणि काही स्थलांतरित भारतीयदेखील अमेरिकी गोच्या वंशभेदवाद्यांनी काळ्यांबद्दल पसवलेल्या संशयांना थारा देतात ही सामाजिक स्थिती हे वास्तव पाहायचेच नाही, असा दम चीफ जस्टिस जॉन रॉबर्ट यांच्या त्या विधानातून दिसतो. त्या दंभाचा निषेध 'सायंटिफिक अमेरिकन' आणि 'नेचर' या बिगरराजकीय विषयांना वाहिलेल्या आणि जागतिक मान्यता मिळवणाऱ्या नियतकालिकांतून झाला, हे उत्तम झाले. अमेरिकी सुप्रीम कोर्टातील १९७६ मधल्या एका खटल्यात 'अफॅर्मेटिव्ह अक्शन' ची गरज नसल्याचे मत व्यक्त झाल्याचा आधार आता अनेक जण घेताहेत, पण 'नेचर'मधल्या लेखाने, २००९ मध्ये अशा धोरणाची गरज आहेच असाही निकाल आला होता याची आठवण दिली आहे.

'सायंटिफिक अमेरिकन'ने तर 'या निर्णयामुळे विज्ञान, आरोग्य आणि शिक्षण क्षेत्राचे नुकसान होईल' असे संपादकीय लिहिले आहे. हे नुकसान ज्यांना प्रवेश नाकारला जाईल त्या कृष्णवर्णीय विद्यार्थ्यांचेच नव्हे तर अतिमत्तः, विज्ञान-संशोधनासारख्या क्षेत्रात वांशिक बहुविधता कमी होण्याने त्या क्षेत्राचेही असेल, असा या संपादकीय टिप्पणीचा अर्थ. तो अनेकांना पटणार नाही. कारण 'ते' आपल्यापेक्षा कमी आहेत या भेदभावकारक भावनेचे मूळच जिज्ञासा नाकारण्यात आणि जी काही आहे ती घडी सांभाळण्यात असते. ही घडी जणू काही आरक्षणामुळे विस्कटली, असे समजले जाते ते यामुळेच. मुळात आरक्षण हे साधन आहे आणि समता हे ध्येय, हेसुद्धा खिजगणतीत नसणाऱ्या मानसिकतेतून हा विरोध होत राहतो. हा समाजवैज्ञानिक प्रयोग आम्हाला उपयोगी पडला असे सांगणारे काही जण पुढे आले तर मात्र आता यापुढे आरक्षण नकोच, असा सोयीस्कर अर्थ लावला जातो. हे सारे अमेरिकेत घडत होतेच. त्यामुळेच तर तेथील सुप्रीम कोर्टाने ज्या चार मुद्द्यांवर 'अफॅर्मेटिव्ह अक्शन' धोरण नापास केले, त्यापैकी तीन मुद्दे हे वरपांगी 'सर्व समान' पद्धतीचा आदर्शवाद, 'आरक्षणाला कालमर्यादा हवी' हा उदात्त विचार तसेच संबंधित विद्यापीठांचा कमी पडलेला युक्तिवाद असे आहेत. चौथा मुद्दा मात्र, जर एखाद्या विद्यार्थ्यांनी आपल्यावरील अन्याय या विद्यापीठांत प्रवेश मिळाल्याने दूर होणार असल्याचे पटवून दिले तर अशा विद्यार्थ्यांना प्रवेश द्यावा, या प्रकारचा आहे. म्हणजे एकट्यादुकट्या विद्यार्थ्यांचा विचार करण्यास राजी असलेले अमेरिकी सुप्रीम कोर्ट. वंशभेदाच्या भावनेतून अखल्या समाजावर अन्याय होऊ शकतो हे वास्तव अजिबात स्वीकारत नाही.

लोकसंख्या शिक्षण काळाची गरज

आज ११ जुलै, आजचा दिवस संपूर्ण जगभर जागतिक लोकसंख्या दिन म्हणून साजरा केला जातो. ११ जुलै १९८७ रोजी जगात पाच अब्जाचे बालक जन्माला आलं तेव्हापासून हा दिवस जागतिक लोकसंख्या दिन म्हणून पाळला जातो. १९८७ ते २०११ म्हणजे अवघ्या चौविस वर्षात जगातील लोकसंख्या २ अब्जांनी वाढून ती सात कोटीपर्यंत पोहचली याचाच अर्थ लोकसंख्या तुफान वेगाने वाढत आहे. भारतात तर लोकसंख्या वाढीचा वेग सर्वाधिक आहे. आज लोकसंख्येच्या बाबतीत आपण जगात अक्वल स्थानी पोहचलो आहोत याच वर्षी एप्रिल महिन्यात आपण चीनला मागे सारून लोकसंख्येत अक्वल स्थान प्राप्त केले आहे. या वर्षीच्या सुरवातीलाच तज्ज्ञांनी २०२३ साली भारत चीनला मागे सारून सर्वाधिक लोकसंख्या असलेला देश बनेल असा अंदाज वर्तवला होता. युनायटेड नेशन्स पॉप्युलेशन फ्रंट या जागतिक लोकसंख्येचा

अभ्यास करणाऱ्या संयुक्त राष्ट्र संघाच्या संस्थेने त्याची पुष्टी केली आहे. युनायटेड नेशन्स पॉप्युलेशन फ्रंटने जाहीर केलेल्या आकडेवारीनुसार आता भारताची लोकसंख्या चिनपेक्षा वीस लाखांनी जास्त असून भारताची लोकसंख्या १४० कोटींच्या पुढे गेली आहे. भारताची लोकसंख्या १,४२.८.६ दशलक्ष आहे तर चीनची लोकसंख्या १,४२४.७ दशलक्ष इतकी आहे म्हणजेच दोन्ही देशांच्या लोकसंख्येमध्ये २.९ दशलक्ष इतका फरक आहे. या अहवालात चीनच्या लोकसंख्या वाढीचा वेग घटत आहे तर भारताचा लोकसंख्या वाढीचा वेग सर्वाधिक आहे असेही नमूद करण्यात आले आहे. आज भारताची लोकसंख्या १४० कोटींच्या पुढे गेली आहे. देश स्वातंत्र्य झाला तेव्हा आपली लोकसंख्या तीस कोटी होती याचाच अर्थ मागील पंचाहत्तर वर्षात आपल्या देशातील लोकसंख्या ११० कोटींनी वाढली. आज आपण लोकसंख्येत जगात पहिल्या

या हट्टापयी तीन ते चार अपत्यांना जन्म देणारे महाभागही समाजात आहेत. या आणि अशा लोकांमुळेच ही मोहीम वेग धरत नाही. लोकसंख्या नियंत्रणात आणायची असेल तर नव्या पिढीमध्ये लोकसंख्येविषयी योग्य दृष्टिकोन आणि जाणीव निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे त्यासाठी नव्या पीढिला लोकसंख्या शिक्षण दिले पाहिजे. अवघ्या २४ वर्षात जगाची लोकसंख्या पाच अब्जांनी वाढली तर देशाची लोकसंख्या पंचाहत्तर वर्षात ११० कोटींनी वाढली या वेगाने जर लोकसंख्या वाढत राहिली तर लोकसंख्येचा हा भार वसुंधरा पेढू शकणार नाही त्याचा परिणाम एकूणच मानवी जीवनावर काय होईल हे नव्या पीढिला समजावून सांगावे लागेल. देशातील लोकसंख्या जर नियंत्रणात आली नाही तर सर्वानाच अडचणीचा सामना करावा लागेल. आपण जागतिक महासत्ता बनण्याचे स्वप्न पाहत आहोत. हे स्वप्न

साकार करायचे असेल तर वाढत्या लोकसंख्येला आळा घालावाच लागेल हे नवीन पीढिला पटवून द्यावे लागेल. वाढत्या लोकसंख्येमुळे होणारे दुष्परिणाम, निर्माण होणाऱ्या समस्या याची विद्यार्थ्यांना माहिती व्हावी यासाठी शाळा, महाविद्यालयांमध्ये चर्चासत्रांचे आयोजन करून विद्यार्थ्यांचे प्रबोधन करायला हवे. लोकसंख्या शिक्षण अप्रत्यक्ष सामाजिक शिक्षण आहे त्यामुळे केवळ तरुणांनाच नव्हे तर समाजालाही या शिक्षणाची गरज आहे. लोकसंख्या शिक्षण ही काळाची गरज आहे. लोकसंख्या वाढ रोखायची असेल, देशाला विकासाच्या मार्गावर न्यायचे असेल आणि देशाला महासत्ता बनवायचे असेल तर लोकसंख्या शिक्षणाला पर्याय नाही.

श्याम बसप्पा ठाणेदार
दौंड जिल्हा पुणे
९२२५४६२९५

'समान नागरी कायदा'ला विरोधाची खुसपटे..

'जमियत उलेमा ए हिंद' या मुस्लीम धार्मिक संस्थेने 'समान नागरी कायदा'मुळे देशाच्या एकामतेला धोका असल्याचा इशारा दिल्याचे वाचले. मौलाना अर्शद मदनी ('जमियत'चे नेते) यांनी आपले तसे लेखी मत विधी आयोगाकडे कळवले आहे. हे अपेक्षितच होते. राज्यघटनेचे सध्याचे स्वरूप लक्षात घेता, 'समान नागरी कायदा'च्या घटनात्मक वैधतेला न्यायालयात आव्हान दिले जाऊ शकते. तसे झाल्यास प्रस्तावित समान नागरी कायदा समजा सर्वोच्च न्यायालयाकडून घटनात्मकरित्या अवैध ठरवला गेला, तर ते देशहिताच्या दृष्टीने फार घातक ठरेल. असे होऊ नये, यादृष्टीने आधीपासूनच काळजी घ्यावी लागेल. यामध्ये अनुच्छेद २६ व २९ हे महत्त्वाचे आहेत. अनुच्छेद २६ पुढीलप्रमाणे आहे : 'धर्मविषयक व्यवहारांची व्यवस्था पाहण्याचे स्वातंत्र्य : सार्वजनिक सुव्यवस्था, नितीमत्ता, व आरोग्य यांच्या अधीनतेने प्रत्येक धार्मिक संप्रदायास अथवा

त्यांच्यापैकी कोणत्याही गटास (ख) धार्मिक बाबींमध्ये आपल्या व्यवहारांची व्यवस्था पाहण्याचा हक्क असेल.' अनुच्छेद २९ पुढीलप्रमाणे आहे : 'अल्पसंख्याक वर्गाच्या हितसंबंधांचे संरक्षण (१) भारताच्या राज्यक्षेत्रात किंवा त्याच्या कोणत्याही भागात राहणाऱ्या ज्या कोणत्याही नागरिक गटाला आपली स्वतःची वेगळी भाषा, लिपी, वा संस्कृती असेल, त्याला ती जतन करण्याचा हक्क असेल.' सध्या मुस्लिमांना ब्रिटिशांनी १९३७ साली लागू केलेला 'शरियत' आधारित मुस्लीम व्यक्तिगत कायदाच लागू आहे. नागरी कायद्याच्या कक्षेत येणाऱ्या विवाह, घटस्फोट, पोटगी, वारसाहक्क, दत्तक, इत्यादी बऱ्याच बाबी या आमच्या 'धर्मविषयक बाबी' असल्याचा दावा ते करू शकतात. आणि गेली इतकी वर्षे या बाबी त्यांच्या बाबतीत 'शरियत' या धार्मिक कायदानुसारच नियंत्रित होत असल्याने, तो दावा नाकारता येणे कठीण आहे. तसेच अनुच्छेद २९ मध्ये जो 'संस्कृती जतना'चा हक्क

दिला गेला आहे, त्याचाही आधार - उर्दू भाषा, लिपी व इस्लामी संस्कृती या आधारे ते घेऊ शकतात. व्यक्तिगत नागरी कायद्याच्या कक्षेत येणारे बहुतेक सर्व विषय, हे 'आमच्या वेगळ्या संस्कृती'चा भाग असल्याचा दावा ते करू शकतात. त्यामुळे, या दोन अनुच्छेदांच्या आधारे 'समान नागरी कायदा'ची घटनात्मक वैधता

संशयास्पद ठरू शकते. यासाठी, प्रस्तावित समान नागरी कायदा आणतानाच, (त्याच वेळी) या दोन्ही अनुच्छेदांत दुरुस्ती अत्यंत आवश्यक आहे. या दोन्ही अनुच्छेदांत, दुरुस्तीद्वारे, शेवटी एक उपखंड जोडावा लागेल, जो असा असेल - 'या अनुच्छेदातील कोणतीही तरतूद, ही अनुच्छेद ४४ नुसार

आणल्या जाणाऱ्या नवीन 'समान नागरी संहिते'च्या तरतुदींच्या अधीन राहील.' (अर्थात यातील कोणत्याही तरतुदीमुळे समान नागरी कायद्यातील कोणत्याही तरतुदीला बाधा येणार नाही.) ही घटनादुरुस्ती केली गेल्यास, या अनुच्छेदांच्या आधारे समान नागरी कायद्याला आव्हान देणे कठीण होईल. सर्व नागरिकांसाठी समान नागरी कायदा आणण्याबाबत सरकार खरेच गंभीर असेल, तर अशी घटनादुरुस्ती करणे आवश्यक आहे. अर्थात नेताम यांनी असे विधान केले आहे की, "राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३ (३) (अ) नुसार आदिवासींच्या परंपरागत चालीरीतींना कायद्यासारखा दर्जा दिलेला आहे." वास्तविक त्यांचे हे विधान ते पूर्णसत्य नसून अर्धसत्य

लागेल..." वगैरे नेहमीचेच मुद्दे काढले जात आहेत. आदिवासी महिलेला वडिलोपार्जित जमिनीवर अधिकार सांगता येत नसेल, तर ते घटनेच्या अनुच्छेद १४ व १५ नुसार दिल्या गेलेल्या 'समानते'च्या अधिकारा विरुद्ध, त्याच्याशी विसंगत असल्याने ती प्रथा अनुच्छेद १३(१) नुसार शून्यवत (प्रभावहीन) आहे. कितीही जुनी असली, तरी अन्याय प्रथा, रूढी चालू ठेवणे समर्थनीय नाही. शिवाय, राज्यघटनेच्या भाग ४ 'मूलभूत कर्तव्ये'मधील अनुच्छेद ५१(क) (इ) नुसार "स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला उणेपणा आणणाऱ्या प्रथांचा त्याग करणे" हे आपणा सर्वांचे मूलभूत कर्तव्य आहे. थोडक्यात राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४४ मध्ये दिलेले आक्षासन पूर्ण करण्यास आधीच सुमारे ७४ वर्षे उशीर झालेला आहे. तेव्हा आता त्यामध्ये आणखी काहीही अडथळे न आणता, तथाकथित तात्त्विक मुद्दे उपस्थित न करता, त्याची अंमलबजावणी तातडीने सुनिश्चित करावी लागेल. तेच देशहिताचे आहे.

